

Romeinse sporen

In deze reeks verscheen ook bij
Ambo | Anthos *uitgevers*:

Auke Hulst, *Zephyr*
Sien Volders, *Bij twijfel altijd noord*
Emy Koopman, *Kindertrein uit Boedapest*
Nelleke Noordervliet, *Paleis op wielen*
H.M. van den Brink, *Nachttrein naar Berlijn*

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van Ambo | Anthos *uitgevers*
via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Willemijn van Dijk

Romeinse sporen

Ambo | Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 6555 3

© 2024 Willemijn van Dijk

Omslagontwerp © Rouwhorst + Van Roon

Omslagillustratie © Nicolas Galkowski, *L'Italie en train*

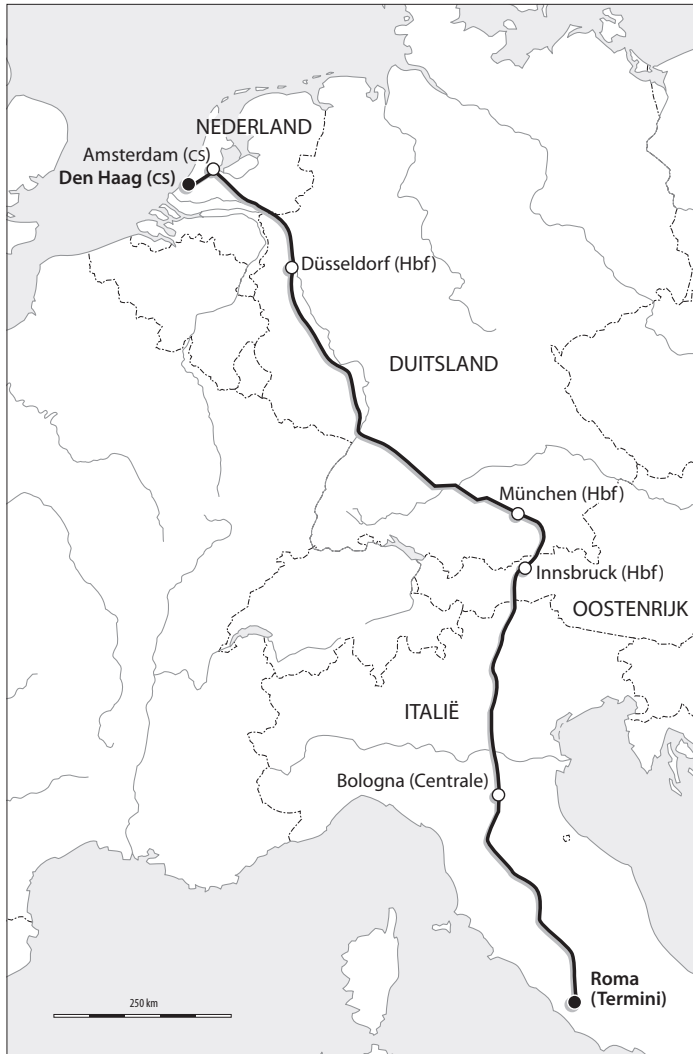
Kaart GO Graphics

Zetwerk Mat-Zet B.V., Huizen

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

*'Als het niet te veel gevraagd is, reiziger,
houd dan even stil en lees.'*

Grafschrift langs de Via Appia

I

Het purperen boekje

Thuis
(1863 kilometer tot Rome)

7

Vlak nadat H. me had verteld dat hij nog één keer de treinreis naar Rome wilde maken die hij in zijn tienerjaren ooit had gemaakt, kreeg hij de diagnose kanker. Ongeneeslijk. Kort daarna besloot hij om zijn aangekondigde afspraak met de dood niet uit te stellen; hij wilde de dag en tijd zelf bepalen. Dat dappere besluit, hoe moeilijk ook, paste bij hem. Aanvaarden wat is en keuzes durven maken zijn twee levenskunsten waar H. in uitblonk. Van een laatste treinreis naar Rome was het niet meer gekomen.

Toen ik een paar weken later de doos vol boeken doorspitte die mij onverwacht als erfenis was toebedeeld, vond ik daarin een klein, purperen boekje. Het bevatte, in jube-

lende typemachineletters, een verslag van een in de zomer van 1966 gemaakte treinreis van Den Haag Staatspoor naar Roma Termini. Omdat H. een paar jaar daarna als priester in opleiding naar de Eeuwige Stad zou terugkeren, en tot aan zijn dood nauw met de stad verbonden zou blijven, begreep ik dat die treinreis de reis van zijn leven was geweest. Heel even was het alsof ik, op de grond in mijn huiskamer, met het paarsrode boekje mijn eigen Romereis in handen had. De treinreis die mijn leven voor-

8

goed veranderde.

Voor het verhaal zou het mooi zijn als ik toen, zestien jaar oud, alles achter me had gelaten en een avontuurlijke pelgrimage naar Rome had ondernomen, omdat de stad me riep. Maar zo was het niet, het was een doodgewone Romereis met de middelbare school die me voor het eerst naar de Eeuwige Stad bracht. Als er magie in gezocht moet worden, dan misschien alleen in het feit dat de reis van toevalligheden aan elkaar hing, dat het maar een haartje had gescheeld of ik was níét met mijn klas meegegaan naar Rome. Een jaar eerder, tijdens een schoolreisje naar Parijs, was ik er met een paar vriendinnen vandoor gegaan om de stad te verkennen. Onze straf bestond eruit dat we het jaar daarop niet mee zouden mogen naar Rome. Maar op het nippertje streek de conector met de hand over het

hart. En zo kwam ik terecht in de stad die me nooit meer los zou laten.

Het was hetzelfde traject als H. had genomen, zuidwaarts, dwars door het Duitse hart van Europa, over de Alpen naar Rome. We hadden zelfs vergelijkbaar oponthoud gehad. H schrijft in het purperen boekje dat ze zonder verklaring urenlang stilstonden in een weiland, bij ons kwam de trein die over de Alpen had moeten rijden niet verder dan Innsbruck. De Italiaanse spoorwegen staakten en met nog een stuk of vijftig middelbarescholieren werd ik midden in de nacht uit de slaaptrein op het perron van Innsbruck Hauptbahnhof gezet. 9

Er joeg een kou door de straten waar iemand die voor Rome pakt niet op voorbereid is en we pasten ternauwernood met z'n allen in de stapelbedden van de dichtstbijzijnde jeugdherberg. Pas in de loop van de volgende dag, na een ochtend doelloos dwalen door een stadje dat me gestolen kon worden en een halve middag rondhangen op het perron, begonnen de treinen weer te rijden. Vakkundig propten de docenten ons in een volle trein. De rest van de reis zouden we, bij gebrek aan gereserveerde plekken, met z'n vijftigen in het smalle gangpad staan. Een deel van het programma moest worden geschrapt, maar de reis naar Rome was wel van een gewone treinrit veran-

derd in een chaotisch avontuur dat, achteraf gezien, de perfecte opmaat was naar een onvergetelijk hoogtepunt: aankomen in de stad waarvan ik op slag in de ban raakte.

Voordat ik, inmiddels meer dan twintig lentes geleden, op die trein naar Rome stapte, had ik in mijn leven nog niet echt een weg gekozen. Ik had nog geen ambitie gevonden om na te streven, geen richting die ik wilde volgen, en mijn nieuwsgierigheid was in die dagen even grenzeloos als mijn onzekerheid. Elke weg was de juiste
10 weg. Zo ging ik aan boord van die trein, zonder doel, zonder vooroordelen en zonder vastomlijnde opvattingen over wat dan ook. Ik was, al met al, totaal onvoorbereid op wat er gebeurde toen we een dag later dan gepland uitstapten op Roma Termini.

Ik had geen band met de stad of met het land. Ik had er geen familie, ik had er niets. Toch voelde ik vanaf de eerste voetstap, bij de eerste aanblik van de stad, dat dit de plek was waar ik thuishoorde. Dat die volkomen vreemde en onbekende stad mij begreep, mij veel beter begreep dan de plek waar ik vandaan kwam, waar ik opgroeide, waar ik op allerlei manieren wél mee verbonden was. Om me heen zag ik een zinderend decor dat me omverblies en vastgreep, een stad die zintuiglijk totaal van het hier en nu was maar ook volkomen tijdloos, onaangedaan door

passanten als ik. Het was alsof die plek begreep wie ik was, terwijl ze me tegelijk doordrong van wat ik zou kunnen zijn.

Er was geen rationele verklaring voor wat er gebeurde. Het was een stille en kortstondige revolutie, iets wat Stefan Zweig een ‘*Sternstunde*’ noemde, oftewel een moment ‘met een beslissende invloed die zijn eigen tijd verre overschrijdt, [...] waarin op een bepaalde datum, binnen een enkel uur en vaak zelfs binnen een minuut, alles wordt samengebald’. Het was een ervaring, of eigenlijk een gevoel, dat sterk deed denken aan iets wat er niet kon zijn, omdat ik hier nooit eerder was geweest: herkenning. Sinds die allereerste keer, tijdens de ontelbare keren dat ik terugkeerde naar Rome, is dat steeds gebleven: als ik daar aankom, is er de herkenning die voelt als een zucht van verlichting en die, als een schilderij dat steeds weer overschilderd wordt, zich verrijkt met de kleuren van de herinnering aan de vorige keer. 11

Bij alles wat ik sinds die ene treinreis niet terloops maar met volle overgave heb ondernomen, onderzocht, bespiegeld, gedacht en geschreven, is Rome mijn vertrek- en mijn eindpunt geweest. Waarom die eeuwige terugkeer? En vanwaar mijn obsessie met haar geschiedenis? Wie altijd maar het verre verleden wil vinden heeft daar waar-

schijnlijk hedendaagse motieven voor. Heb ik ook maar enig idee van mijn eigen beweegredenen? In een poging om zowel een reis te volbrengen die onaf is gebleven als een levenslange liefde en fascinatie te begrijpen, stap ik opnieuw op de trein naar Rome, met het paarsrode boekje van H. in mijn zak.

2

Onderweg

Den Haag Centraal Station (1858 kilometer tot Rome)

13

Uitdrukkingsloze gezichten weerspiegeld in de ramen, een vervormend spel van licht en schaduw. Sombere ogen, starend naar scherpjes die flikkeren onder de vreugdeloze treinverlichting. Naar buiten kijkt niemand, daar is alleen het slaperige duister. Zo had ik er gezien het tijdstip zelf waarschijnlijk ook bij gezeten als het willekeurig welke andere ochtend was. Maar wat al die andere passagiers niet weten, wat ze niet kunnen weten, is dat ze zich hier met mij, op dit geheimzinnig donkere uur, niet op de weg naar hun werk, maar op de weg naar Rome bevinden.

Mijn reis is pas net begonnen, op Den Haag Centraal Station. Thuis ben ik in het donker op de tast door de

gang getijgerd om de kinderen niet wakker te maken, en als een geheime minnaar in de nacht ben ik stiekem ver trokken. Het is maandagochtend en de wagon zit vol, vol met forenzen. Dat de passagiers die me omringen een stukje meereizen op mijn weg naar Rome maakt me plaatsvervangend vrolijk. In gedachten maak ik korte met ten met hun haast en chagrijn, met de sleur.

14 Het is mijn plechtig voornemen dat voor mij, althans voor de duur van deze treinreis, de haast en de routine niet bestaan. Tijd lijkt vaak een ongrijpbaar en glibberig begrip, maar zodra je in een trein stapt toont hij zich in zijn aardse verschijningsvormen van versnelling en vertra ging en dringt zich aan je op. Als het om langeafstandsrei zen gaat is de trein, ooit een symbool van meedogenloze vooruitgang, in onze dagen een soort symbool van verzet geworden: tegen klimaatvervuiling, tegen gejaagdheid, tegen ons hardnekkige ongeduld en tegen de weerstand die we er allemaal tegen lijken te voelen om de tijd te nemen die een reis (of koken, of een boek lezen, of wat je ook wilt doen) nu eenmaal kost, en dat te doen met aan dacht en overgave. Verzet, met andere woorden, tegen een tijdgeest die is te vangen in de mistroostige notendop *just keep your foot on the gas until you run out of road.*

Ik wil mijn voet even van het gas halen, ik wil het vreug-

deloze en het haastige ontvluchten. Reizen per spoor is een manier om te vertragen, zowel bewust – dat wil zeggen: gewoon een poosje ongestoord ‘onderweg naar’ te zijn – als onbewust; de spoorwegen hebben iets inherent kwetsbaars, zodat je tijdens een langere reis bijna zeker weet dat je wel ergens vertraging zult oplopen, en je jezelf de kunst zult moeten aanleren om dat niet al te erg te vinden.

‘Als je geestelijk ooit eens op adem mag komen en tijd krijgt voor reflectie,’ schreef de filosoof Lucius Annaeus Seneca (4 v.Chr.-65 n.Chr.), ‘o wat zul je jezelf dan op de pijnbank leggen en de waarheid toegeven.’ Seneca was de opvoeder van keizer Nero en wijdde zijn leven aan de stoïsche filosofie, die tegenwoordig onder veel jonge ondernemers en *high performers* weer helemaal en vogue is. Seneca vergeleek het hele leven met een (zee)reis en was een voorstander van moedwillige vertraging: ‘Zoek geregeld een haven op. Wacht niet tot je naar de kant moet, ga even naar de kant.’ Ik vermoed dat hij gelijk heeft. 15

We kennen allemaal de waarde van het vertragen, omdat het ons soms door het leven wordt opgelegd. Gedwongen houden we halt wanneer we een verlies of ernstige ziekte te verwerken krijgen, en voelen dan ineens heel sterk dat even stilstaan van levensbelang is. Ook al

zijn we niet goed in staat om het in ons dagelijks leven te omarmen, er zijn momenten in het leven die vertraging en reflectie onvermijdelijk maken. Misschien is het vanwege de dood van H., misschien omdat ik mijn jongste zoon, die gisteren nog een baby was, ineens naar de basisschool bracht. Hoe dan ook: het verstrijken van de allesverslindende tijd houdt me nu al een paar maanden bezig. H. aan het einde, mijn zoon aan het begin, ik op de helft – de onafwendbare eindigheid van het leven komt van alle kanten in volle vaart op mij af denderen.

Het kan natuurlijk heel goed zijn dat ik onverhoopt ben gestuit op die beruchte bundeling van depressieve gevoelens (*crisis*) die erom bekendstaat zo ongeveer nu, halverwege het leven (*midlife*), om de hoek te komen kijken. Dat ik ineens halverwege ben is soms schokkend en dan weer doodgewoon, het verandert al naargelang het moment van de dag of nacht waarop de gedachte mij overvalt. Een half leven is verstreken, terwijl ik amper doorhad dat de hongerige tijd zich een weg door mijn dagen op aarde vrat. Ik bezweer mijn nieuwe preoccupatie met tijd en vergankelijkheid op de enige manier die ik ken: ik verdiep me in het onderwerp en begin zo'n beetje alles te lezen wat erover te lezen valt.

Het leven is absurd kort, daarover kunnen we het alle-

maal wel eens zijn. Aan de andere kant, zegt Seneca, kun je je afvragen of het leven kort is of dat het door jouzelf kort wordt gemaakt. ‘De meeste stervelingen klagen steen en been over de boosaardigheid van de natuur: we worden geboren om slechts een klein ogenblik te leven, maar we spoeden ons zo snel door de ons gegeven tijd dat het leven de mensen loslaat terwijl ze nog bezig zijn zich erop voor te bereiden.’

In het jaar 49 n.Chr. schreef Seneca een brief aan Paulinus, een familielid van zijn echtgenote. Paulinus was *praefectus annonae*; hij was verantwoordelijk voor de graantoevoer naar Rome (in deze periode, de vroege keizertijd, hebben we het dan over een stad met zeker een miljoen inwoners). Met andere woorden: Paulinus had een van de zwaarste, meest stressvolle banen van Rome, vergelijkbaar met die van een minister nu. Seneca raadde hem met klem aan om zijn hectische bestaan in te ruilen voor een rustiger leven. ‘[Het is] niet dat we weinig tijd tot onze beschikking hebben,’ schreef hij aan Paulinus, ‘maar we vermorsen veel tijd. Het leven is lang genoeg en het werd ons voldoende royaal toegemeten om met de allerbelangrijkste zaken in het reine te komen, als we het maar tot de laatste seconde toe goed uitzetten.’

Het is een bekende valkuil om altijd maar druk te zijn.

Wat me aanstaat in het advies van Seneca is de combinatie van diepzinnigheid en no-nonsense pragmatiek. Stop met klagen dat je nergens tijd voor hebt en begin eens met het maken van de juiste, dat wil zeggen de belangrijkste keuzes. Hoe kun je anders ooit meester worden van je eigen tijd? Alleen op die manier staat jouw eigen leven – verleden, heden en toekomst – volledig tot je beschikking. Het is niet makkelijk, maar als het je lukt heb je volgens Seneca een soort levenselixer gevonden, het recept voor een langer leven: ‘Zoals een reusachtig, vorstelijk kapitaal in een ogenblik wegsmelt als het in handen van een slechte meester terecht is gekomen, terwijl een kapitaal, hoe bescheiden ook maar toevertrouwd aan een goed beheerder, groeit door het te gebruiken, zo strekt ons leven zich over een lange periode uit voor hem die het goed indeelt.’

De vraag blijft natuurlijk hoe je je tijd dan goed besteedt en welke keuzes je moet maken. Het antwoord op die vraag is voor iedereen anders, maar als Seneca dan toch iets mag voorstellen, raadt hij je aan te kiezen voor een sereen en rustig leven, in plaats van voor een hectische baan als die van Paulinus. Maar hoe je ook wenst te leven: deel je leven goed in en het zal zich verlengen. Een beetje zoals de tijd zich lijkt te verlengen wanneer je per

trein reist. Als je, zoals ik nu, in een coupé zit en bent vertrokken van waar je vandaan wilde, maar nog niet aangekomen waar je wilt zijn. De hemelhoge torens van Den Haag Centraal Station vervagen achter mij in de verte. Ik ben onderweg. En in dat grensland van nergens, van niet meer hier en nog niet daar, groeit de tijd als kapitaal in handen van een goed beheerder. Ik bevind mij ergens op de weg naar Rome. Rome doet ertoe: zonder bestemming komt het niet van vertrekken. Maar Rome is niet het doel. En op het monotone ritme van de op snelheid gekomen 19
trein dreint in mijn hoofd de vraag: als je van de weg een omweg maakt, mors je dan kostbare tijd of verspeel je vreugdeloze haast?

3

La grande bellezza

20 Amsterdam Centraal Station (1792 kilometer tot Rome)

De zon komt op boven Amsterdam Centraal. Hier stap ik over op de eerste internationale trein, de ICE in de richting van Bazel. 25 minuten overstaptijd om van spoor 2 naar spoor 7 te komen; nog nooit in mijn leven was ik ergens zo op tijd voor als voor deze trein. Ook de ICE vult zich met woon-werkverkeer, al komt er nu wel meer variatie in de talen die om me heen worden gesproken. Ik zoek mijn plek; voor elke etappe van de reis heb ik keurig een stoel gereserveerd. Toen mij bij dat reserveren de opties werden voorgeschoteld, vinkte ik 'bij het raam' en 'met tafel' aan. Ik wilde vanzelfsprekend naar buiten kijken om te mijmeren, en voor al mijn voorgenomen lees-